

Tine Logar

SAZU v Ljubljani

UDK 808.1-087(084.4)

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS (OLA)*

Ideja o slovanskem lingvističnem atlasu je stara skoraj 60 let. Porodila se je v glavah dveh znamenitih francoskih jezikoslovcev, A. Meilleta in L. Tesnière, ki sta izdelavo takega atlasa predlagala l. 1929 na 1. mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi v referatu z naslovom: *Projekt Slovanskega lingvističnega atlasa*. Vendar tedanji politični položaj v Evropi za tako veliko mednarodno delo, za katero je bilo potrebno sodelovanje mnogih slavistov iz slovanskih pa tudi neslovanskih dežel, ni bil ugoden. Zato je razumljivo, da je organizacijska komisija, ki je bila na kongresu izbrana, da bi vodila in koordinirala delo v zvezi z atlasom, že na naslednjem, 2. mednarodnem slavističnem kongresu v Varšavi 1934. leta odstopila. 3. kongresa, ki naj bi bil 1939. leta v Beogradu in za katerega je bilo storjenih že veliko priprav, zaradi začetka 2. svetovne vojne ni bilo. Prav tako je bil odpovedan organizacijsko že pripravljeni prvi povojni mednarodni slavistični kongres 1948. leta v Moskvi, to pot zaradi spora z informbirojem. 3. mednarodni slavistični kongres, ki se je zaradi premajhne mednarodne udeležbe imenoval mednarodno srečanje slavistov, pa mu je kasneje bil priznan status kongresa, je bil tako šele 1955. leta v Beogradu, ko je bil spor Jugoslavije z informbirojem vsaj načelno zglajen. Po svojem namenu in vsebini je bilo to srečanje bolj informativno in spoznavno kot pa resničen mednarodni slavistični kongres. Zato je razumljivo, da se tudi o slovanskem lingvističnem atlasu na njem ni govorilo. Najpomembnejši rezultat beograjskega mednarodnega srečanja slavistov je nedvomno bila ustanovitev Mednarodnega slavističnega komiteja (MKS), ki je že čez tri leta, 1958, pripravil 4. mednarodni slavistični kongres v Moskvi. Na njem je bila po mnogo letih spet uvrščena na dnevni red tudi tematika slovanskega lingvističnega atlasa in je bilo med drugim že tudi prikazanih 20 poskusnih kart, ki naj bi dokazovale, da je izdelava Slovanskega lingvističnega atlasa mogoča. Izdelali so jih ruski in poljski jezikoslovci ob sodelovanju čeških in jugoslovanskih na podlagi ruskega, ukrajinskega, beloruskega in poljskega vprašalnika za njihove nacionalne atlase. Na kongresu sta bila v zvezi z atlasom prebrana tudi dva temeljna referata: R. I. Avanesova in S. B. Bernsteina Lingvistična geografija in struktura jezika s posebnim poglavjem o principih Slovanskega lingvističnega atlasa ter referat poljskega jezikoslovca Zd. Stieberja O načrtu Slovanskega lingvističnega atlasa. Ta Stieberjev referat je v mnogočem razjasnil vsebino in obseg dialektoloških raziskovanj slovanskih narečij za OLA, za kar je potreben razborno prečiščen izbor vprašanj za terensko delo, da bi se lahko lotili tako velikega znanstvenega načrta, kot je OLA, ki naj obsega narečno gradivo vseh slovanskih jezikov.

Po temeljiti diskusiji o teh referatih je bil na kongresu sprejet sklep, da je izdelava OLA ena od najvažnejših nalog slovanskega jezikoslovja. Zato je bila ob navzočnosti in sodelovanju slavistov tudi iz neslovanskih dežel, še posebej tistih, v katerih žive slovanske manjšine, izbrana iniciativna skupina, nekak organizacijski odbor, v katerega sestavu so bili najvidnejši tedanji slovanski jezikoslovci – slavisti, od jugoslovanskih P. Ivič. Za predsednika je bil izbran R. I. Avanesov. Bilo je tudi sklenjeno, naj se že naslednje leto v zvezi s pripravami OLA organizira širši sestanek slovanskih jezikoslovcev v Varšavi, na katerem naj bi govorili o osnovnih vprašanjih OLA: o vprašalniku, metodi zbiranja in zapisovanja gradiva, transkripciji, mreži krajev in drugih. Na tem sestanku v Varšavi novembra 1959. leta je bil med drugim sprejet tudi sklep, naj bi čimprej sestavili majhen vprašalnik za poskusno zbiranje gradiva vseh slovanskih narečij, da bi si tako pridobili prve delovne izkušnje. Vprašalnik je bil res kmalu pripravljen, dokončno obliko pa je dobil na zasedanju v Budišinu 1960. in v Pragi 1961. leta in bil nato tudi objavljen. S tem vprašalnikom je bila opravljena anketa v 42 krajih na teritoriju vseh slovanskih jezikov in tudi med Slovani, živečimi v neslovanskih državah.

Iniciativna skupina OLA je bila reorganizirana v stalno delujočo Komisijo OLA pri Mednarodnem slavističnem komiteju, katere predsednik je bil R. I. Avanesov, organizacijski center pa v Moskvi.

* Obščeslavjanski lingvističeskij atlas.

V vseh slovanskih deželah, poleg tega pa tudi v Avstriji, Italiji, na Madžarskem, v Romuniji in Nemški demokratični republiki, kjer žive slovanske manjšine, so bile organizirane nacionalne komisije OLA, ki naj bi vodile delo za OLA na svojem področju. Sestav mednarodne komisije OLA je bil formiran 1963. leta, vendar so v naslednjih letih nastale v njem velike spremembe, ker je umrla ali pa odšla v pokoj vrsta tedaj najpomembnejših slovanskih in neslovanskih slavistov, ki so bili njeni najbolj aktivni člani (Stojkov, Mirčev, Petrović, J. Belić, Doroszewski, Havránek in drugi).

V naslednjih letih je bila formirana še mednarodna delovna skupina OLA, katere sestav je ostal do danes v bistvu bolj ali manj enak. Člani te delovne skupine se udeležujejo vseh delovnih zasedanj OLA enkrat letno 14 dni v Moskvi, enkrat letno 1 teden pa še zasedanj v eni od slovanskih dežel in NDR. Na teh mednarodnih zasedanjih komisije in delovne skupine poteka zadnjih 15 let skoraj vse delo za OLA.

Najvažnejše naloge komisije OLA pri MKS v prvih letih po njenem formiranju so bile: sestava obsežnega vprašalnika, določitev eksploracijskih točk oziroma mreže krajev na teritoriju slovanskih jezikov, izdelava fonetske transkripcije za v OLA predvidene slovanske govore in neme karte OLA, na kateri naj bi bili s tekočimi številkami označeni vsi tisti kraji, kjer naj bi bila opravljena dialektološka anketa po vprašalniku OLA.

Najtežja in najodgovornejša je bila nedvomno sestava vprašalnika, kajti od tega je bila odvisna narava atlasa, njegovi cilji in znanstveni rezultati. Sestavljalci niso imeli pred seboj nobenega podobnega vprašalnika za dialektološko proučevanje skupine med seboj sorodnih jezikov, po katerem bi se lahko pri svojem delu zgledovali. Do neke mere so lahko upoštevali le vprašalnike za posamezne slovanske jezike, vendar ti niso ustrezali problematiki OLA, ki je kvalitativno in kvantitativno drugačna in bolj zapletena, kot je problematika narečij posameznega slovanskega jezika oziroma njegovih narečij. OLA naj bi imel 2 cilja: historično-primerjalno in sinhrono-tipološko proučevanje slovanskih narečij. Prioriteto naj bi imel historično-primerjalni oziroma genetično-diahroni aspekt; vendar tudi drugi, sinhrono-tipološki ne bi smel biti zapostavljen. Kljub zapleteni problematiki je bil vprašalnik v nekaj letih sestavljen. Največjo zaslugo za to imajo poljski jezikoslovci. Vprašalniku OLA je bilo namenjenih nekaj mednarodnih zasedanj komisije OLA, zlasti zasedanja v Dušnikih na Poljskem (1963), v Moskvi (1964) in v Sarajevu (1964).

Hkrati z delom za vprašalnik je potekalo tudi delo za fonetsko transkripcijo OLA. K njeni sestavi so bile pritegnjene vse nacionalne komisije OLA, ki so za mednarodno komisijo morale sestaviti sezname vseh fonemov in alofonov, ki se pojavljajo v njihovih narečjih oziroma govorih, predvidenih za OLA, takih pa je bilo na vsem slovanskem ozemlju več kot 800. Kljub temu pa transkripcijska komisija ni imela lahkega dela, saj je transkripcija že takoj morala biti čim popolnejša, sicer bi pri zapisu gradiva lahko nastale hude težave in ovire. Največ zaslug za transkripcijo ima od naših slavistov dr. Dalibor Brozović, ki je še sedaj, ko so pred izidom že prvi zvezki Atlasa, odgovoren zanj.

Za potrebe leksikalne sekcije pa je bila nekoliko kasneje izdelana še posebna posplošujoča (ali generativna) transkripcija, za katero imajo največ zaslug vzhodnonemški slavisti in dr. Z. Topolińska ter dr. P. Ivić. Naloga te transkripcije je, da na njenih načelih posebna podkomisija za leksikalno sekcijo OLA pripravlja ustrezno analizirano dialektološko gradivo, iz katerega so razvidni posamezni sestavni elementi vsakega konkretnega leksema, ki morajo pri kartografiranju dobiti ustrezne likovne simbole na leksikalni karti. Po svoji naravi delo te podkomisije spominja na delo, ki ga opravlja etimolog, ko analizira konkretno besedo.

Vprašalnik OLA je skupaj s fonetsko transkripcijo izšel v posebni knjigi v Moskvi 1965. leta, fonetska transkripcija pa ponovno skupaj s posplošujočo transkripcijo 1978. leta v knjižici *Обščeslavjanskij lingvističeskij atlas*. Uvodni zvezek, prav tako v Moskvi, pri čemer je posplošujoča transkripcija izšla prvič.

Sočasno z delom za vprašalnik in transkripcijo je moralo potekati tudi delo za mrežo krajev in nemo karto ozemlja in krajev, kjer naj bi bila opravljena anketa po vprašalniku OLA. Odločeno je bilo, naj bi OLA zajel vse prvotno slovansko ozemlje in ozemlje zgodnje slovanske kolonizacije, na katerih so se razvili sodobni slovanski jeziki s svojimi osnovnimi narečji. Teritorija pozne kolonizacije že po nastanku osnovnih narečij sodobnih slovanskih jezikov naj bi atlas ne zajemal.

Zato na ozemlju ruskega in ukrajinskega jezika v OLA ni niti Sibirije in Daljnega vzhoda pa tudi ne severovzhoda, vzhoda in jugovzhoda evropskega dela SZ. Prav tako tudi ne dela Ukrajine, No-

vorusije in Donbasa. Ozemlja drugih slovanskih jezikov so vanj v celoti vključena s tem, da so v njem zastopani tudi slovanski govori v sosednjih neslovanskih deželah (Avstrija, Italija, Madžarska, Romunija, Grčija, Albanija).

Za anketo po vprašalniku OLA je bilo, kot že rečeno, izbranih nad 800 krajev, od tega več kot polovica na ozemlju ruskega, beloruskega in ukrajinskega jezika. Po dogovoru naj bi en kraj prišel na 3600 km² in bi bil od sosednjega oddaljen približno 60 km. Glede na dialektično diferenciacijo slovenskega jezika je bila taka gostota krajev za slovenski jezik preredka. Po tem merilu bi namreč na ozemlju slovenskega jezika v SRS in zamejstvu prišlo za OLA v pošteve samo kakih 7 ali največ 8 krajevnih govorov. S tem pa bi dialektološka problematika slovenskega jezika v OLA ne bila dovolj zastopana in prikazana. Zato je Dialektološka sekcija SAZU predlagala, naj se število krajev, predvidenih za OLA na ozemlju slovenskega jezika, poveča vsaj na 25, od tega bi jih na SRS odpadlo 18, na govore v Avstriji in Italiji po 3, na Madžarskem pa naj bi bil zastopan 1 slovenski govor. Naš predlog je bil sprejet. Na področju slovenskega jezika pride tako 1 kraj približno na 1000 km². Ker vprašalnik predvideva 2 mreži krajev, gosto in redko, naj bi gosta mreža s omejenim vprašalnikom obsegala vseh 25 govorov, redka s popolnim vprašalnikom pa 8.

Ko je bila mreža krajev na vsem slovanskem za ta atlas predvidenem ozemlju določena, je bilo treba izdelati samo še nemo karto za kartografiranje in začelo se je lahko terensko delo. Nema karta je bila natisnjena večkrat in v različnih merilih v različnih slovanskih centrih. Hkrati so bili izdelani posebni kartotečni perforirani zvezki za čistopis na terenu zapisanega gradiva v dveh formatih, enem za fonetiko, oblikoslovje in leksiko, drugem pa za semantiko in sintakso, za kateri so potrebni listki večjega formata.

Zapisovanje dialektičnega gradiva se je začelo 1966. leta. Do 1972. leta je bilo na področju slovenskega jezika od 25 govorov zapisanih 23, 1 govor je bil zapisan šele 1975. leta, 1 govor, namreč Sv. Lenart v Nadiški dolini v Italiji, pa še sedaj ni zapisan, pač pa je bil zapisan že prej za SLA.*

Zapis 1 govora, ki ni zapisovalčev lastni govor, zahteva najmanj 10 dni trdega dela, če je na voljo potrpežljiv in inteligenten informator, še bolje pa je, če jih je več. Prej zanesljiv in popoln zapis po vprašalniku OLA ni mogoč. Vprašalnik ima več kot 3400 vprašanj in to s področja vseh jezikovnih ravnin: glasoslovja, prozodije, oblikoslovja, besedotvorja, leksike, semantike in sintakse. Najzamudnejša so vprašanja s področja semantike in sintakse, pa tudi najtežja za oba, za zapisovalca in anketiranca.

Slovenske govore je zapisalo 9 zapisovalcev, pri čemer sta 2 zapisala 15 govorov, eden 3, drugi pa po enega, vsi razen dveh svoj rodni govor. Pri obeh v Italiji zapisanih govorih (Solbica v Režiji, Sv. Križ pri Trstu) je sodeloval prof. Meriggi, italijanski slavist iz Milana. Zapis je bil opravljen na stroške Italije. Zapis govora v Porabju (Zg. Senik) je prav tako financirala Madžarska, sodeloval pa je dr. Kiraly, madžarski slavist iz Budimpešte. Slovenski govori v Avstriji so bili zapisani na naše stroške, pri čemer je enega zapisal koroški slavist P. Zdovc (Knežah pri Dječšah).

Zapisovalci so na terenu večinoma zapisovali v svoji nacionalni transkripciji, ker so je bolj vajeni in je zato tudi delo potekalo hitreje in z manj pomotami. Zapise so nato doma prepisali v OLA transkripcijo v posebne zvezke s kopijami.

Tako kot v Sloveniji je potekalo delo tudi drugod po Jugoslaviji, le da nekoliko počasneje, pa tudi zapisovalci, ki jih je bilo precej več, svoji nalogi niso bili vedno popolnoma kos. Zato so morali nekatere govore ponovno zapisati ali pa zapise vsaj preverjati in popravljati, kar jim je vzelo precej časa.

Poskusno kartografiranje s še nepopolnim gradivom se je v obeh sekcijah, fonetski in leksikalni, zlasti pa v fonetski, začelo na zasedanju v Ohridu 1971. leta in se nadaljevalo še

* Slovenski lingvistični atlas

več naslednjih let na zasedanjih v Minsku, Moskvi, Smolenicah, na Vitoši, v Dresdenu, Cikhaju, Portorožu, Varšavi, Binzu in drugod. V teh letih je bilo izdelanih več sto fonetskih in leksikalnih kart, večidel z nepopolnim gradivom, zlasti še na teritoriju ruskega jezika, pa tudi drugod. Delovna skupina, ki je bila dovolj stalna, v glavnem vseskozi ista, je imela tako precej časa, da si je osvojila metode kartografiranja, da se je naučila pripravljati nacionalno gradivo za skupna delovna zasedanja obeh sekcij, ga opremljati z dovolj izčrpnimi fonetskimi in leksikalnimi analizami in pojasnili, tako da bi ga vsakdo, ki ga dobi pri kartografiranju v roke, mogel pravilno interpretirati, če pa mu kljub temu kaj ni jasno, je vedno pri roki zastopnik slovanskega jezika v skupini, od katerega lahko dobi za kartografiranje potrebno pojasnilo.

Nemajhne težave pri tem delu nastajajo pogosto zato, ker se kolektiv sestaja na delovna zasedanja vsako leto samo dvakrat, vsega skupaj kakih 15 delovnih dni (drugo je potovanje, organizacijska zasedanja ipd.), ko pa se človek vrne domov, ga njegove redne delovne obveznosti popolnoma zagrnejo, tako da med enim in drugim delovnim zasedanjem sodelavci zelo lahko in tudi ne tako redko pozabijo na sklepe in rešitve, zlasti v zvezi z različnimi znaki na kartah, ki so bile že sprejete. Zato na naslednjih zasedanjih nastajajo včasih napačne konkretne rešitve na kartah, v legendah, komentarjih in gradivu.

Kartografiranje fonetskih kart, in samo o teh bom tu govoril, je v veliki meri kolektivno delo vseh članov fonetske sekcije in poteka nekako takole:

Na vsakem predhodnem delovnem zasedanju se na plenumu obeh sekcij, fonetske in leksikalne, določi, kakšna fonetska in leksikalna problematika se bo kartografirala na naslednjem delovnem zasedanju v Moskvi in na zasedanju v eni od drugih slovanskih dežel ali NDR in kakšno na terenu zapisano gradivo morajo nacionalne komisije do tedaj iz svojih nacionalnih zvezkov prepisati, ga urediti, fonetsko, fonološko ali leksikalno komentirati in razmnožiti v zadostnem številu izvodov ter prinesiti s seboj na zasedanje. Navadno gre za odgovore na kakih 50 fonetskih in približno enako število leksikalnih vprašanj. Pri fonetskem gradivu mora komentar pojasniti, ali je konkretni zapisani refleks v govoru regularen ali pozicijski ali analogičen ali morebiti nejasen, kajti od tega je odvisno njegovo kartografiranje ali nekartografiranje, pa tudi komentar h karti. Leksikalno gradivo mora biti komentirano z drugega, leksikološkega vidika: glede na korene oziroma podstave, sufikse, prefikse, slovanski ali neslovanski izvor leksema ipd. Take, dovolj izčrpne komentarje bi morale pripraviti za svoje gradivo vse nacionalne komisije, vendar pogosto iz tega ali onega vzroka tega ne store.

Na prvem plenarnem zasedanju sekcije nato predstavniki posameznih slovanskih jezikov – to seveda velja za fonetsko sekcijo, medtem ko gradivo za leksikalno sekcijo dobi najprej v svoj mlin podkomisija za posplošujočo transkripcijo in šele ko ga ta analizira, ga dobi v kartografiranje leksikološka sekcija – sekretarju fonetske sekcije izdiktirajo ali napišejo vse reflekse, ki so bili na njihovem nacionalnem teritoriju zapisani v odgovorih na vsa vprašanja z določenim psl. fonemom, ki je predmet tokratnega kartografiranja. Sekcija se tako seznani z vsemi refleksi določenega psl. fonema, npr. *ě*, *ę* ali *q*, na celotnem slovanskem teritoriju, zajetem v OLA. Posebna ad hoc izbrana komisija, navadno 3 članov, nato prevzame nalogo, da bo na osnovi vseh ugotovljenih refleksov, fonemov in alofonov izdelala skupno, maksimalno legendo, v kateri bo vsak v vseh leksemih z določenim psl. fonemom ugotovljeni refleks imel svoj likovni simbol. Izvzeti so samo tisti refleksi, za katere se dá ugotoviti, da niso refleksi psl. fonema, ki ga to pot kartografiramo, ampak so analogični po nekem drugem leksemu, v katerem gre za drugačen prvotni psl. glas. Taki refleksi se seveda na karti ne kartografirajo. Za ilustracijo bi npr. navedel gor. *péta*, kjer široki *e* ni refleks nazala, ampak etimološkega *e* pod sekundarnim naglasom in zato kot refleks nazala ne more biti kartografiran. Če pa bi bil, bi v komentarju moralo biti povedano, da gre za neregularen, analogičen refleks.

Izdelavo maksimalne legende navadno prevzamejo tisti člani sekcije, ki že imajo ali delajo svoje nacionalne atlase in imajo zato z oblikovanjem legend več izkušenj. To opravilo ni vedno lahka naloga, kajti legenda mora biti strukturirana po neki logiki znakov, hkrati pa mora na prvi pogled vidno izražati opozicije različnih stopenj.

Na naslednjem zasedanju sekcije je navadno osnutek legende že izdelan in predstavljen plenumu, ki ga pregleda, prediskutira, če je potrebno, kaj spremeni ali popravi, dopolni in jo končno sprejme kot obvezno za vse karte te serije. Včasih se zgodi, da je v maksimalni legendi kak refleks spregledan in zanj znaka še ni. V takem primeru je treba legendo že med kartografiranjem dopolniti, vendar tega posamezen član na svojo pest ne sme storiti. Tudi to je opravilo sekcije kot celote.

Ko je legenda sprejeta, se na sekciji porazdeli gradivo za kartografiranje med člane. Vsako dobi v kartografiranje svoj leksem, včasih tudi dva enega. Kartografiranje je zamudno in natančno delo, pri katerem lahko kaj hitro nastanejo pomote, ki jih je kasneje težje odkriti, še posebej zato, ker sekcija, tudi do 20 ljudi, navadno dela v eni sami sobi, kjer ni nikdar pravega miru in potrebne zbranosti. V kakih 2 dneh je navadno prva serija kart končana, nanjo so namreč naneseni osnovni likovni simboli. Nato se je treba lotiti še drugih njenih strani: označbe akcenta, intonacije, akcentskega mesta oziroma položaja refleksa glede na akcent (pred akcentom, po njem) itd. Vsi pozicijski ali neregularni refleksi morajo biti pojasnjeni v komentarju, brez katerega karte ni, čeprav je navadno kratek, kajti največ mora govoriti karta sama. Na karti se zato navadno pojavljata tudi znaka, ki bralca usmerjata v komentar ali pa v gradivo. Drugi znaki na karti opozarjajo, da refleks npr. ni kartografiran na osnovi oblike, ki jo predvideva vprašalnik, ampak na osnovi neke druge oblike ali celo drugačnega derivata, vendar v obeh primerih z isto podstavo. Pogoji, da se take oblike ali derivati kartografirajo, pa je, da je v njih refleks popolnoma enak, kakršen bi bil, če bi govor imel v vprašalniku predvideno obliko. Če je refleks drugačen, se ne sme kartografirati, ampak mora biti na karti znak, da v tem govoru takega leksema ni. Če se ne bi strogo držali teh pravil, bi na kartah nastala zmeda med seboj neprimerljivih refleksov oziroma likovnih znakov zanje. Zato je potrebno zanesljivo komentirano gradivo, če pa tega ni, mora biti v sekciji na voljo zastopnik tistega jezika, ki lahko dá zanesljiv odgovor. K vsaki karti torej sodi ustrezen komentar in urejeno gradivo za celoten v OLA predvideni slovanski narečni teritorij in seveda individualna legenda, v kateri so samo tisti znaki skupne maksimalne legende, ki se pojavljajo na tej karti.

Problem akcentskega mesta lahko rešujejo deloma znaki, ki so sestavni del samega likovnega simbola, če je refleks pod naglasom; če je nenaglašen, pa je označeno z izoglosami različnih oblik glede na to, ali je refleks v prednaglasni ali ponaglasni poziciji. Stabilizirani naglas je označen s temnejšo ploskvijo na nemi karti, ne glede na to, ali gre za naglas na prvem ali predzadnjem besednem zlogu ali za kake druge vrste naglasno normo.

S tem pa karta pogosto še ni končana. Če kartografirani refleks kakorkoli spreminja naravo soglasnika pred njim, mora to biti iz same karte razvidno. Refleksi s palatalno komponento, kot npr. refleksi *ě*, ki so vsebina 1. fonetskega zvezka, so na širokih slovanskih področjih nekatere soglasnike pred seboj omeščali in jih lahko spremenili v palatalizirane ali palatalne ali celo v mehke zlitnike, ki pa so ponekod nato lahko spet otrdeli. Vsa ta stanja morajo biti na kartah označena. V OLA se za te vrste soglasniških sprememb uporabljajo vodoravne, navpične in poševne črte, vsaka vedno in na vseh kartah za enake vrste spremembe soglasnika pod vplivom vokalnega refleksa.

Vsaka fonetska karta je tako mnogopovedna. Iz nje so razvidni konkretni refleksi, razviden je naglas, razvidne pa so tudi spremembe soglasnikov pod vplivom refleksov v položaju za njimi.

Ko so karta, legenda in komentar gotovi, se je treba lotiti še ureditve celotnega gradiva, na osnovi katerega je karta oblikovana. Iz vseh nacionalnih indeksov je treba, upoštevajoč določena, za vse karte veljavna pravila, urediti enotno gradivo iz vseh v OLA zajetih krajevnih govorov. Tudi to delo je naporno, natančno, počasno, da ne rečem duhamorno. Pri prenašanju odgovorov iz nacionalnih gradiv v skupno slovansko gradivo ne bi smele nastajati napake, kajti pozneje jih je težko odkriti, ker jih človek prav lahko spregleda, kot da bi v pepelu izbiral proso.

Glede oblike t. i. indeksa je sekcija dolgo kolebala, kako naj bo urejen. Ali naj bo gradivo urejeno po kolonah ali raje tekoče v vrsticah kot tekst ali drugače, da bo najbolj ekonomično, pri tem pa vendarle dovolj pregledno in za uporabo ob karti ne preveč utrujajoče. Tudi sam Avanesov se nikakor ni mogel glede tega odločiti, pri čemer je zaradi obsežnosti gradiva najbolj mislil na ekonomičnost. Končno je zmagala oblika – ne kolonska ampak v tekočih vrsticah, vendar brez sklicevanja na prejšnje odgovore. Če pa je več zaporednih odgovorov povsem enakih, se zapišejo samo enkrat, številke krajev pa med seboj povežejo z vezajem.

Še vedno pa ni jasno, kje naj bo gradivo objavljeno: na hrbtni strani naslednje karte ali v posebni knjigi. Nejasno je tudi mesto objave komentarja: ali na praznem prostoru na sami karti levo zgoraj pod naslovom ali pa skupaj z gradivom v posebni knjigi. Za legendo pa je predviden desni spodnji prostor na karti.

Ko so končani karta, legenda, komentar in gradivo, karto pregledajo predstavniki vseh nacionalnih komisij oz. zastopniki vseh slovanskih jezikov, vsak samo za ozemlje svojega jezika. Če ugotovijo napake bodisi na karti, v legendi, komentarju ali gradivu, avtorja nanje opozore, da jih popravi. Če se končno z vsem strinjajo, karto podpišejo. Ko je karta podpisana od vseh, jo avtor odda sekretarju sekcije. Po vseh teh postopkih naj bi šla v mlin redakcijskega odbora, ki naj bi karto tudi s svoje strani pregledal, overovil ali pa tudi zavrnil, ker iz tega ali onega razloga za objavo ni primerna.

Ko je kartografiranje teklo že vrsto let, pa je med bolgarskimi kolegi začelo tleti nezadovoljstvo, sprva sicer precej prikrito, čimbolj se je približeval čas, ko naj bi atlas začel izhajati, pa vedno bolj odkrito. Ker se bolgarska uradna politika nikakor ne more sprijazniti z obstojem makedonskega jezika in njegovih narečij, se je to stališče prenašalo tudi v Bolgarsko akademijo znanosti in preko nje na bolgarsko nacionalno komisijo OLA in njena stališča v zvezi z delom za OLA. Bolgare najbolj vznemirja in moti to, da bi se makedonski jezik, tudi knjižni, s svojimi narečji pojavil v taki veliki mednarodni znanstveni publikaciji, kot naj bi bil OLA. Zato so zadnjih skoraj 10 let na delovnih zasedanjih povzročali bolj ali manj odkrite spore v zvezi z makedonskim jezikom in postavljali različne pogoje za svoje sodelovanje pri atlasu, ki jih Jugoslovani v OLA, pa tudi naša politika niso mogli sprejeti. Ko pa je prišlo do tega, da je ena od bolgarskih sodelavk pri OLA v zadnji korekturi uvodnega zvezka OLA na 39. strani na svojo pest in brez vednosti urednika Avanesova na bistvenem mestu spremenila tekst s tem, da je formulacijo »makedonski govori v Grčiji in Albaniji« zamenjala s formulacijo »slovanski govori v Grčiji in Albaniji«, je to sodu izbilo dno. Tedaj je spor postal popolnoma javen, neprikrit in iz leta v leto ostrejši, nepopustljivejši. Bolgari so začeli delo za OLA sabotirati, na zasedanja niso več prinašali svojega gradiva, končno pa so po več letih iz OLA izstopili. Vse to je trajalo vrsto let in oviralo, skoraj zavrlo delo za OLA. Usoda OLA je bila odvisna od stališča Sovjetske akademije znanosti, očitno pa tudi od njihove politike, ki bi morala glede tega važnega vprašanja zavzeti jasno stališče, pa ga ni ali vsaj ne dovolj odločno, ker ji je bilo težko, saj so jo čustva vezala na njihovega najbolj zanesljivega in vdanega zaveznika, medtem ko so Jugoslovani zanj očitno bili nezanesljivi. Več let kolektiv OLA ni vedel, pri čem je. Ali naj delo, ki mnogo stane, nadaljuje ali pa naj od njega odstopi in se, zlasti kar se nas Jugoslovanov tiče, raje loti svojih nacionalnih atlasov, ki smo jih zaradi sodelovanja v OLA

odlagali, ker dveh dialektoloških ekip, kot npr. Poljaki ali Rusi, ne premoremo. Vendar od OLA odstopiti nismo smeli, kajti to bi se gotovo prikazalo tako, kot da smo ga pokopali Jugoslovani, ne pa Bolgari s svojimi nepomirljivimi nacionalističnimi stališči do Makedoncev in njihovega jezika. Treba je bilo ohraniti živce in vzdržati, delo nadaljevati, hoditi na mednarodna delovna zasedanja, čeprav brez jasne perspektive in zato brez prave volje in delovne zagnanosti, saj je v obeh sekcijah čakalo že nekaj sto kart, izšla pa še ni nobena. V takem položaju smo se odločili, da še naprej delamo za OLA, se udeležujemo vseh zasedanj, zraven pa se lotimo še priprave fonoloških opisov vseh jugoslovanskih v OLA vključenih govorov. Dogovorili smo se, na naših domačih zasedanjih napravili načrt in si med seboj porazdelili delo, ki je bilo s pomočjo nekaterih sodelavcev zunaj OLA v nekaj letih končano in kljub izredno težkemu in zahtevnemu rokopisu v rekordnem času tudi tiskano. Za to se moramo v veliki meri zahvaliti sposobnim in vestnim stavcem v tiskarni »Minerva« v Subotici in Akademiji znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine, ki je publikacijo sprejela v svoj program, pri čemer so jo finančno podprle tudi druge jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Fonološki opisi so izšli v Sarajevu 1981. leta v obsegu več kot 800 strani. Tako je izšla knjiga, prava Magna charta jugoslovanske dialektologije, hkrati pa odslej nepogrešljiv priročnik tudi pri pogosto zapletenem kartografiranju slovenskih, hrvatskih, srbskih, črnogorskih, bosanskih in makedonskih jezikovnih pojavov v OLA.

Medtem pa se je tudi položaj OLA razčistil. Bolgari so iz OLA izstopili, svet se zaradi tega ni podrl, kot so mogoče mislili, delo je ponovno steklo, čeprav, žal, na njihovo zahtevo brez bolgarskega gradiva na kartah, celo na tistih, ki so bile že davno narejene. Odločili smo se, da najprej postopoma izdamo karte, fonetske in leksikalne, ki so bile že pripravljene, šele nato pa se lotimo novih. Na zasedanju v Moskvi 1984. leta je jugoslovanska nacionalna komisija OLA sprejela obveznost, da dokončno redigira in pripravi za tisk 1. fonetski zvezek OLA, ki naj bi obsegal reflekse ē v slovanskih govorih. Rok je bil postavljen do naslednjega delovnega zasedanja v Moskvi v oktobru 1985. leta. Imeli smo vsega 1 leto časa. Dogovorili smo se, prevzeli vsak svoje obveznosti in skupno redigirali več kot 60 kart z refleksi ē. Delali smo doma med svojim rednim delom, pa tudi na skupnih zasedanjih v Jugoslaviji trikrat po 1 teden (Zadar, Arandjelovac) in v Jelenicah pri Brnu na enotedenskem mednarodnem delovnem zasedanju OLA. Oktobra 1985 smo s tako redigiranimi kartami, legendami, komentarji in urejenim gradivom h kartam odšli na delovno zasedanje Mednarodne komisije OLA v Moskvo, kjer smo skupaj z drugimi člani Mednarodne komisije še enkrat pregledali celoten rokopis, dobili podpise predstavnikov vseh slovanskih jezikov in ob koncu zasedanja vse gradivo prepustili Sovjetski nacionalni komisiji OLA, da ga izroči Sovjetski akademiji znanosti za objavo.

Na istem zasedanju oktobra 1985 v Moskvi sta poljska in sovjetska nacionalna komisija OLA sprejeli obveznost, da do zasedanja v Moskvi 1986. leta redigirata še dva nova fonetska zvezka, namreč reflekse psl. nazalov v slovanskih govorih. Podobne obveznosti so bile sprejete tudi za prve zvezke leksikalne sekcije. Upamo, da so sedaj ovire za nadaljnje delo OLA končno odstranjene.

Summary

THE SLAVIC LINGUISTIC ATLAS (OLA)

In this article on the Slavic Linguistic Atlas (OLA) the author deals with the following issues: pre- and post-war preparation for the OLA, the establishment of the OLA international commission with the International Slavic Committee in 1958, the organization of work, the determination of the OLA territory, the questionnaire and transcription to be used in writing down the dialectal material, the

basic OLA map with the network of places, the Slovene areas in the OLA, the method used and the difficulties encountered in field-work, the preparations and commentary of dialectal material for regular international working sessions, legends on maps, the drawing of maps and charts and the difficulties derived from it, the present state of preparations for the OLA.

Olga Kunst-Gnamuš

UDK 801.54/.55:372.880

Pedagoški inštitut Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

MED POMENOM, OBLIKO IN NORMO

Namen

Medtem ko sem pomenoslovje, posebej pomensko skladnjo, pri jezikovnem pouku uveljavljala predvsem z utemeljitvijo, da prispeva k razumevanju besedil, zlasti dvoumnih, zapletenih in težko razumljivih, bomo v tem prispevku to stališče dograjevali z zgledi, ki dokazujejo, da zanemarjanje oblikovnih razlik lahko pripelje do pomenske nejasnosti in dvoumja. Prizadevanj za pomenoslovno obravnavo jezika ni mogoče razumeti kot nasprotja obravnavi jezikovnih oblik, ampak kot njeno nujno dopolnilo.

Temeljni semiotični zakon jezika (pomensko pomembne razlike se izrazijo kot oblikovne razlike, oblikovne razlike pa predpostavljajo pomenske) je v razvoju jezika in kulture doživel mnoge pretvorbe, zato razmerje med oblikovnimi in pomenskimi razlikami ni simetrično; obstajajo pomenske razlike, ki niso izražene oblikovno, in oblike, ki so pomensko dvoumne. Izrazno pomembne pomenske razlike niso univerzalne, ampak se od kulture do kulture spreminjajo.

V tem prispevku nameravam obravnavati občutljiva razmerja med pomenom in obliko s stališča knjižne norme. Podpreti skušam domnevo, da občutek za pravilne oblike in oblikovne ter pomenske razlike posebej močno peša v primerih, kjer je razdalja med pomenom in obliko večja. Nastalo negotovost pri rabi oblik izrabijo pogostejše rabljene in zato agresivnejše oblike. V tem smislu je mogoče reči, da tudi pri rabi slovničnih oblik in njihovem preživetju velja načelo močnejšega.

Razdalja med površinsko in globinsko sestavo – dejavnik oblikovnega kolebanja¹

V slovenskem knjižnem jeziku se izgublja čut za pravilno rabo končnic v naslednjih primerih:

(1) Delal boš na področju, za kater-o/-ega sva se dogovorila.
stanje, za kater-o/-ega (SSKJ III, s. 187)

Postavili so nam zapletena vprašanja. Nanj-e/-a nismo znali odgovoriti.

¹ Na obravnavane primere me je opozoril Š. Kališnik, ko sva kramljala o vlogi pomenoslovja pri učenju slovnice. Medtem ko sem jaz pomenoslovje oprla na dvoumja in težko razumljiva mesta, me je on opozoril na primere, ki so predmet te obravnave in ki kažejo, da lahko zanemarjanje oblikovnih distinkcij vodi v pomensko dvoumje in nesporazum.